

لاہور دے ہندو پنجابی شاعر

ABSTRACT

It is an undisputed fact that poetry came into existence before prose in every language. The main reason for this is that poetry is a natural passion that springs up spontaneously like a spring. The second major reason is that poetry requires a minimum number of words. Because the greatest theme in poetry can be expressed in the few words. While prose requires expansion of words.

The city of Lahore has a unique position in the world as a political, social and literary center. Especially in Punjab, all political, social and literary trends have their roots in Lahore. Lahore is one of the oldest cities in the world. Lahore has been the center of knowledge and wisdom since the beginning. This city holds a unique and high position in the academic and literary world. Lahore gave birth to great poets, writers and artists. There is a deep secret of creation in the soil of this earth that is unfolding through words. In this article the writer has mentioned the famous Hindu Punjabi poets from Lahore before 1947 who contributed to the development of Punjabi

language and literature through their poetry.

ایہہ اک منی پرمنی حقیقت اے کہ ہر زبان وچ نثر توں پہلاں شاعری وجود وچ آئی۔ ایہدی مڈھلی وجہ ایہہ اے کہ شاعری اک فطری جذبہ اے جیہڑا کسے آپ مہارے سوئے وانگوں پھٹ پیندا اے۔ دوجی وڈی وجہ ایہہ اے کہ شاعری گھٹ توں گھٹ لفظاں دا تقاضا کردی اے۔ کیوں جے شعراں وچ وڈے توں وڈے مضمون نوں گھٹ توں گھٹ لفظاں راہیں بیان کیتا جا سکدا اے۔ جد کہ نثر لئی لفظاں دے کھلار دی لوڑ ہوندی اے۔ ایسے لئی ہر زبان وچ نثر توں پہلاں شاعری وجود وچ آندی اے۔ آکھیا جاندا اے کہ شعر تخلیقی اظہار اے تے نثر تعمیری اظہار۔ تخلیق جذبے توں جنم لیندی اے تے جذبے نوں ای متاثر کردی اے۔

بر عظیم وچ لاہور شہر نوں سیاسی، معاشرتی تے ادبی مرکزیت تے منفرد حیثیت حاصل اے۔ خاص طور تے پنجاب وچ جیہڑے وی سیاسی، معاشرتی تے ادبی رجحانات نظر آندے نیں اوہناں دیاں جڑاں لاہور وچ ای ملدیاں نیں۔ لاہور دا شمار دنیا دے قدیم شہراں وچ ہوندا اے۔ لاہور شروع توں ای علم و ادب تے دانشمندی دا مرکز رہیا اے۔ ایہہ شہر ہندوستان دی علمی تے ادبی دنیا وچ منفرد تے اچی تھاں رکھدا اے۔ لاہور نے عالمی پدھر تے وڈے وڈے شاعراں، ادیبان تے فنکاراں نوں جنم دتا اے۔ ایس دھرتی دی مٹی وچ تخلیق دی گوڑھی رمز موجود اے جیہڑی اکھراں راہیں لشکارے پئی ماردی اے۔ ایس لیکھ وچ اسیں 1947ء توں پہلاں دے لاہور دے نامور ہندو پنجابی شاعراں دا تذکرہ کراں گے جیہناں اپنی شاعری راہیں پنجابی زبان تے ادب دے ودھا وچ حصہ پایا۔

کاہنا بھگت:

کاہنا بھگت دا دور دسویں تے یارھویں صدی ہجری (تقریباً سولہویں تے ستارھویں صدی عیسوی) دا اے۔ ایہہ شاہ حسین تے گورو ارجن دیو دے سمکالی جد کہ ذات بھائیہ (کھتری) سی۔ ایہناں دے کلام وچ روانی، درد تے معرفت اے۔ کاہنا بھگت گورو ارجن نال ملے تے اپنا کلام گرو گرنٹھ وچ شامل کرن دی بیتی کیتی پر اوہناں ویدانتی وچار سُن کے کلام گرنٹھ وچ شامل کرن توں انکار کر دتا۔ (1) کاہنا بھگت نے 1015 ہجری بمطابق 1606ء وچ وفات پائی۔ (2) ایہناں دے کلام وچ پنجابی تے ہندی لفظاں دی رلت اے۔ کلام دا نمونہ ملاحظہ کرو:

اوجھڑ چنھ پریم دے پینڈے میں اک اکڑی مٹھی
گجھی ساگ لگی تن میرے کرک کلجے زانٹھی

جے سو آکھو مڑساں ناہیں جے کر کڈھو کھل اچھٹی
کاہنا کہے میں تھل چڑھ کوکاں میں عشق پنوں دے کٹھی (3)

چھجو بھگت:

چھجو بھگت دا دور یارھویں صدی ہجری (تقریباً ستارھویں صدی عیسوی) دا اے۔ ایہناں دی ذات بھائیہ (کھتری) سی۔ مغل بادشاہ جہانگیر تے شاہ جہان دے ویلے لاہور وچ سنیارے دا کاروبار کردے سی۔ ایہناں شبد لکھے تے بھگوت گیتا دا پنجابی ترجمہ کیتا۔ شاعری وچ سنسکرت دے لفظاں دا استعمال ودھیرا اے پر زبان رواں، کلام وچ نصیحت تے فلسفہ اے۔

چھجو اکثر صوفیاں تے بھگت لوکاں دی سنگت وچ رہندے سی۔ اوہ اپنا سنیاریاں دا کاروبار چھڈ کے ذکر الہی وچ مشغول رہن لگ پئے۔ ہر ویلے بھگتی، سادھو، فقیراں تے صوفیاں دی سیوا وچ رجھے رہن کر کے اوہ چھجو بھائیہ دی بجائے چھجو بھگت دے ناں توں مشہور ہو گئے۔ اوہ 1052ھ وچ ایس دنیا نوں ہمیشہ لئی چھڈ گئے۔ (4)

آکھیا جاندا اے کہ چھجو بھگت دی موت بڑی پر اسرار سی۔ اپنے آخری ویلے اوہ اپنے کمرے وچ گئے تے کافی چر تک باہر نہ آئے۔ ایہناں دے عقیدت منداں نے جدوں کمرہ کھولیا تے اوہ اوتھوں غائب ہو چکے سی۔ جیس توں بعد اوہناں نے ایس کمرے نوں ای چھجو بھگت دی سادھ بنا دتا۔ رنجیت سنگھ دی حکومت ویلے ایہہ اک ودھیا عمارت بن گئی۔ چھجو بھگت دے کلام دی ونکی:

گالی دات نہ جوڑیا پیری روگ نہ پنڈھ
چھجو جتے عقل نہ اپڑے تنھے مریاں دی سندھ (5)
اک ہور تھاں لکھدے نیں:
پنچ پیے تیری گتھلی تیرے مٹھے دوئے کھوٹ
چھجو کھوٹا ونج کریندیاں نت توٹا او توٹ

موڑی ٹکے ست کرنا ناؤٹی سار
چھجو نال سبحاں دے سنگ کر لکھی وچھیں پار (6)

اگرا داس:

اصل ناں اگرا داس تے تخلص اگرا کردے سن۔ لاہور دے رہن والے سی۔ اوہناں 1847 بکری وچ حقیقت رائے دی وار لکھی۔ ایہناں دی زبان صاف ستھری پر کلام وچ ہندی

لفظاں دی رلت اے۔ ایہناں دی وار پنجابی واراں وچ مشہور اے۔ حقیقت رائے دا واقعہ 1791 بکرمی وچ پیش آیا انج لگدا اے جیوں حقیقت رائے دے واقعہ ویلے اگر داس ابے بال سن تے ایہہ وار ایہناں نے بڑھاپے وچ لکھی۔ کیوں جے اوہ اپنی وار وچ لکھدے نیں:

سمت ستاراں سے اکانوے صاحب اہ ورتائی
تے سمت اٹھاراں سے سنتالی اگرے وار بنائی (7)

حقیقت دے ماتا نال سوال جواب:

ماتا کاؤراں ڈھاہ جو ماری، کیوں بھیڑی میں جایا
دس مانہہ ککھ اندر رکھیا، تاں دھرمی باہر آیا
دستاں نال پلیٹے سوٹے، تھنیں سی ددھ پلایا
وو لوکو پال پوس کے وڈا کیتا، ہن جم پکڑ چلایا
حقیقت کہنیتا ماتا نوں، توں نہ کر ایڈ وکھویا
توں کون کمینی پالن والی، صاحب آپ پلوایا
ایس دنیا توں سبھ چل جانا، رہن کسے نہ ہويا
ماتا جیہنیں تھنیں توں ددھ پلایا، کڈھ وکھا اک چویا (8)

حقیقت رائے دی وار دا اک بند جیہدے وچ ویاہ دا منظر بیان کیتا گیا اے:

چڑھی کڑاہی بھاجی دی مٹھیاں تر ت کڈھائی
شہر دے اندر وڈن ناری گھر گھر ملے ودھائی
گھڑا گھڑولی بھرنے چلیاں ناری منگل گایا
سالو دا چندویا تانیا اپر کیتا سایہ
بھلا مہورت ڈھونے چوہ کھارے چا بہایا
وہیں تیل پھلیل منگایا سر دولھے دے پایا

چونک پور کے کھارے آڈے لئی حقیقت پھیرے
دو طرفوں پنڈت ویاہ جو پڑھ دے بالک وڈ وڈیرے (9)

اروڑا رائے:

ناں تے تخلص اروڑا رائے سی قوم دا ہندو بھٹ تے لاہور دے کوچہ چڑی ماراں دا
وسنیک سی۔ اوہ 1818ء وچ پیدا ہويا۔ پنجابی شاعراں دی اک لڑی دے موڈھی مولوی فرید

الدین مزگی دا چہیتا شاگرد تے چنگا بیت بازسی۔ اوہدے بیتاں وچ امام حسین رضی اللہ عنہ دے کچھ مرثیے تے نعتاں وی شامل نیں۔ شاعری دے میدان وچ میاں شادی، میاں باغبان تے سید فضل شاہ نال ٹا کرے ہوندے رہندے سن۔ (10)

اک واری 1870ء دے نیڑے چوک متی وچ سید فضل شاہ ہوراں دے نال اروڑا رائے دا ٹا کر ہویا تے طرح اکھیاں تجویز ہوئی۔ رات نوں وچے توں اک وچے تیک دوہاں پاسیوں اکھیاں ٹکراندیاں رہیاں اخیر سید فضل شاہ ہوری کامیاب ہو گئے۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں امرتسر دے رحیم بخش صواعق دا ناں سرکڑھواں اے۔ اروڑا رائے 1880ء وچ فوت ہویا۔ (11) کلام دی وگی:

ج۔ جان قربان جبران رہی تیری جان ولوں میری جان لعل
تیری جان دے نال ہے جان میری بھاویں جان تے بھاویں نہ جان لعل
تیرے ذوق تے شوق دا طوق میرے گل وچ ہندا ہر آن لعل
اروڑا رائے نوں عشق زہر کیتا کدی ویکھ آ کے مہربان لعل (12)
دنیا دی بے ثباتی دا ذکر کردے ہوئے آکھدے نیں:

ن۔ نت پیارے کت خیال تھیویں نت خزاں تے نت گلزار ناہیں
نت حکم حکومتاں راج کتھے نت بھاگ ایہہ کسے دے یار ناہیں
نت یار دے وصل دی رات کتھے نت داغ جدائی دی سار ناہیں
اروڑا رائے نت حسن جوانی کتھے نت زندگی دا اعتبار ناہیں (13)

گھسیٹا مل غمناک:

اصل ناں چودھری گھسیٹا مل تے تخلص غمناک سی۔ 19 ستمبر 1857ء نوں شیخوپورہ وچ پیدا ہوئے۔ پیواک وڈا زمیندار سی پر ایہناں دی طبیعت وچ عاجزی، فقیری، درویشی تے ہر کسے لمی پیار محبت ودھیرا سی۔ نہ کسے نال ویر نہ کوئی دشمنی۔ 1890ء وچ دریائے راوی وچ وڈا سیلاب آیا تے ایہناں دا پنڈ گلا نوالہ ایس طوفان دی لپیٹ وچ آ کے تباہ ہو گیا فیر ایہناں دے پیو نے لاہور بھاٹی دروازے رہائش اختیار کر لئی جتھے ایہناں دی ڈھیر جائیداد سی۔ غمناک نے ہڑھ دی تباہی نوں اپنے شعراں وچ بیان کیتا۔ (14)

غمناک دے کلام وچ ایڈی پکیائی تے اچ خیالی نہیں پر فیروں شعر واہ واہ چنگے تے مقبول نیں۔ اردو ہندی تے انگریزی دے لفظاں دی ورتوں وی بہت اے۔ لمی نظم توں اڈ ڈیوڑھ، دوہڑا، کبت، چھند تے بیت چوکھے لکھے تے مشاعریاں وچ خوب داد وصول کردے سن۔

غمناک نے استاد گاموں خاں دی شاگردی اختیار کیتی تے بے شمار چھوٹے وڈے قصے لکھے جیہناں وچوں قصہ بھرتری ہری، قصہ راجہ گوپی چند، قصہ سوہنی مہینوال، قصہ دل خورشید، سوانح ہری سنگھ نلوہ، قصہ پرتالی تے حضرت علی رضی اللہ عنہ دی منظوم سوانح عمری لکھی۔ اے حضرت علی رضی اللہ عنہ دی سوانح عمری لکھ رہے سن کہ 10 جنوری 1917ء نوں لاہور وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ (15) قصہ سوہنی مہینوال وچوں کلام دی ونگی:

عاشق ہو کے خطرہ جان والا نہیں رکھنا جان روا جانی
عاشق جہیا نہ ڈھیٹھ ہے کوئی ہندا بھادیں کسے توں پچھ پچھا جانی
ذرا کر خیال کھاں قیس ولے جیہڑا جنگلاں وچ تنہا جانی
پھر پھر یار دی لگن کمال اندر دتا اپنا آپ مکا جانی (16)
حضرت علی رضی اللہ عنہ دی سوانح عمری وچوں ونگی:

ب۔ بحر الم وچ مار نعرہ گئے شیر خدا ذوالفقار پھڑ کے
وار تیغ تھیں ہو کے مردار کئی کئی اوسد ویکھ شکار پھڑ کے
نال خوف دے کئی چیکاں مار اٹھے مارے علی نے بے شمار پھڑ کے
نام اوس دا جب غمناک بیٹھا تسبیح شوق دی لیل و نہار پھڑ کے (17)

لالہ کرپا ساگر:

لالہ کرپا ساگر 1879ء نوں لالہ میا داس دے گھر ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔
ایہناں دے دادا کشمیر وچ کاردار سن فیر ہجرت کر کے گوجرانوالہ آن وے۔ دادا دی وفات توں
بعد کرپا ساگر دے والد نوکری دے سلسلے وچ کوئٹہ چلے گئے۔ کرپا ساگر نے مڈھلی تعلیم پنڈ دی
مسیت دے مولوی صاحب توں حاصل کیتی فیر لاہور آ گئے تے ایف۔ اے تیک تعلیم حاصل کیتی۔
بعد وچ ایبٹ آباد چلے گئے تے او تھے سکول ماسٹر لگ گئے فیر واپس لاہور آ گئے تے اتھے ڈی
اے وی سکول وچ ماسٹر لگ گئے۔ ایس توں بعد پنجاب یونیورسٹی وچ نوکری کر لئی۔ (18)

کرپا ساگر آکھدے نیں کہ میرے بچپن وچ جدوں ساڈے پنڈ وچ فقیر منگن لئی
آندے تے اوہ سُر نال شاہ محمد دے بیت، قادر یار دا پورن بھگت یاں فیر کوئی ہور بیت پڑھدے
تے میں اوہناں نوں زبانی یاد کرن دی کوشش کردا ایہتوں مینوں شاعری دا شوق ہو یا فیر والد دے
مرن تے میں اک مرثیہ لکھیا تے انج شاعری دا آغاز ہو یا۔ والد دی وفات ویلے ایہناں دی عمر
کوئی تیرھاں چودھاں ورھے سی۔ شاعری دا شوق ودھدا گیا تے ایہناں پھنکل نظماں لکھیاں ایس
توں اڈکشمی دیوی، رنجیت سنگھ (ڈراما) تے من ترنگ کتاباں لکھیاں۔ من ترنگ وچ ایہناں

دیاں پھٹکل نظماں تے گیت وغیرہ سن۔ ایہناں دیاں نظماں وچ قدرتی تے اصلاحی رنگ اگھڑواں اے۔ کلام وچ زور، روانی، ربط تے اچ خیالی ڈھیر اے۔ ایس توں اڈ انگریزی شاعری دا وی چوکھا اثر دکھائی دیندا اے پر بولی ٹھیٹھ تے نرول ورتی اے۔ آپ نے 1939ء وچ وفات پائی۔ (19) آپ دی مشہور نظم ”جہلمے دا پانی“ دے کجھ شعر:

واہ واہ پانی جہلمے دا وگدا ہو
 وگدا وگدا واہ واہ سوہنا لگدا ہو
 پیڑے وہن دا چھٹکنا چھوہ
 چڑھ چڑھ چٹیاں گیٹیاں وٹیاں ، کھیڈن لکن میٹیاں سیٹیاں مار
 اسچیاں بچیاں پیلیاں بچیاں ، پنجدہ پنجدہ چھنجدہ سار
 کھڈاں وچ پھر پھر ، بیٹیاں توں کر کر ، جھرنیاں توں جھر جھر ، دھر دھر ہو
 پتھراں توں چر چر ، ٹوئیاں وچ گھر گھر ، اچے نیوں گر گر ، ہس ہس رو
 واہ واہ پانی جہلمے دا وگدا ہو (20)

پنڈت دولت رام:

پنڈت دولت رام 1880ء نوں پنڈت صاحب دتہ دے گھر لدھیانہ وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم حاصل کرن مگروں بالاں نوں پڑھاندے رہے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ زور تے شعراں دی موزونی قدرتی سی۔ 1904ء نوں پنجابی وچ قصہ روپ بسنت لکھیا جیہڑا عوام وچ بڑا مقبول ہویا۔ فیر 1908ء وچ پورن بھگت تے 1911ء وچ قصہ راجہ سریال لکھیا۔ (21)
 ایس توں بعد قصہ راجہ رسالو، رسالہ ہری چند، گوپی چند، حقیقت رائے تے گیان گلزار لکھے۔ گوجرانوالہ دے پنڈت کالی داس نال چوٹ بازی رہندی سی۔ عام طور تے ہیر وارث شاہ والی بحر ورتدے سن نالے کبت تے دوہڑے وی لکھدے سن۔ آپ نے 1935ء نوں لاہور وچ وفات پائی۔ (22) دولت رام دی زبان وچ روانی تے بیان وچ زور اے۔ وگتی دے طور تے اک کبت دیکھو:

پھل جیہا لکھ دُکھ دور کرے بھوریاں دے دیکھ کے پنکھ تاب کوئی نہیں جھل دا
 مٹھے مٹھے بول گھول قند نوں پلاوندا اے پاوے کون مل اہدی اک اک گل دا
 ویکھ ویکھ ناریاں کرن گلاں ساریاں جی نکا بال سانوں گلاں نال چھل دا
 دولتا انیک لوک جمع ہندے دیکھنے نوں جاوندا بازار جاں کہار بھاگ مل دا (23)

لالہ بانکے دیال:

اصل ناں پر بھدیال تے تخلص دیال کردے سی۔ پر لالہ بانکے دیال ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ 1880ء نوں لالہ میا داس دے گھر جھنگ وچ پیدا ہوئے آپ دے والد میا داس جھنگ دے تھانہ بھوانا وچ تھانیدار سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم جھنگ وچ حاصل کیتی۔ فیر والد دی ریٹائرمنٹ توں بعد گوجرانوالہ آ گئے۔ شاعری دا شوق ہو یا تے گوجرانوالہ دے ماسٹر متھرا داس شفیق دی شاگری اختیار کیتی تے شعر آکھن لگ پئے۔ والد شعر و شاعری دے خلاف سن تے آپ نے سیالکوٹ جا کے اک سی حرفی چھپوائی جیہڑی بڑی مقبول ہوئی۔ (24)

1895ء وچ دیال نے گوجرانوالہ توں اک پنجابی ماہنامہ بزم شعراء دے ناں توں کڈھیا جیہدے وچ پنجابی شاعراں دا کلام چھپدا سی۔ ایہہ رسالہ زیادہ دیر چل نہ سکیا تے بند کر دتا گیا۔ فیر پولیس وچ نوکر ہو گئے بعد وچ نوکری چھڈ کے 1904ء وچ ہفتہ وار اخبار ”جھنگ سیال“ کڈھیا تے 1908ء وچ ایس اخبار دے نال ماہنامہ ”رگھیر پترکا“ جاری کیتا۔ 1911ء وچ اخبار جھنگ سیال نوں لے کے لاہور آ گئے۔ (25)

آپ دے شعراں وچ روانی تے زور سی۔ پہلے عام طور تے بیت لکھدے تے رنگین شاعری کردے سن فیر 1904ء توں بعد اصلاحی، ادبی، سیاسی تے سماجی رنگ اپنا لیا۔ بعد وچ کانگریس کمیٹی دے رکن بن گئے تے آزادی دی جدوجہد وچ رچھ گئے جیہدے لئی ایہناں نوں کئی وار جیل وی جانا پیا۔ 1915ء وچ دوبارہ گوجرانوالہ چلے گئے۔ اخیر 19 جولائی 1929ء نوں سرینگر کشمیر وچ فوت ہو گئے۔ (26) اوہناں دی مشہور تے مقبول اک لمی نظم دے کجھ شعر ملاحظہ کرو:

سانوں پتہ نہیں سی انج ہو جاونا
ساڈیاں کوکاں ساڈا کجھ نہ بناونا
کاہنوں کردے ایڈے جوش تے ابال او
پگڑی سنبھال جٹا پگڑی سنبھال او
ساڈیاں گلاں گھنیاں بھو دے مل او
جاتا نہ ساہنوں ساڈے لاٹ نے بھل او
کیتا نہ کسے ساڈے دکھ دا خیال او
پگڑی سنبھال جٹا پگڑی سنبھال او (27)

ملہ ملہ
رام ملہ

اصل ناں ملکاھی رام تے تخلص ملکاھی کردے سن۔ 1883ء نوں گلاب مل دے گھر لاہور

وچ پیدا ہوئے۔ آپ جماندرو شاعر سن۔ آکھدے نیں کہ اے میں باراں تیراں سال دا ساں کہ شاعری دی چٹک لگ گئی انج جا پیدا سی کہ ہوا میرے کناں وچ شعر سنا جاندی اے تے میں اوہنوں لکھ لینا آں۔ پہلوں آپے ای شعر آکھدے رہے فیر لاہورا سنگھ تے میاں ہدایت اللہ کولوں اصاح لبندے رہے۔ میلیاں ٹھیلیاں، مجھے تے مشاعریاں وچ اچی اواز نال شعر پڑھن دا چنگا ڈھنگ جاندے سن۔ مسلمان، سکھ تے ہندواں سبھ دی برابر عزت کردے سی۔ پہلاں ٹوپیاں وچن دا کم کردے رہے بعد وچ مصوری، فوٹو گرافی، منیاری تے کتاباں دی ہٹی وی کھولی۔ (28)

ایہناں پنجابی وچ چھوٹے وڈے بے شمار قصے لکھے جیہڑے بڑے مقبول ہوئے مثلاً ملکہھی دا بانیسکل، ملکہھی دی بجلی، ستاریاں والی جتی، بے جمالو وغیرہ۔ وڈے قصیاں وچ سسی پنوں تے حقیقت رائے مشہور نیں۔ ایس توں اڈ شہادت امام حسین رضی اللہ عنہ دی شہادت دے سلسلے وچ باراں ماہ پانی لکھے جیہدی مقبولیت دی گل ای وکھری اے۔ (29)

پنجابی نعت لکھن والے غیر مسلم نعت گو شاعراں وچ ملکہھی رام دا ناں بڑا اچا اے پنجاب دی ونڈ ویلے پوربی پنجاب نوں چلے گئے۔ ایہناں دے اٹھ پتر ہوئے تے اٹھ ای وارو واری اکھاں ساہنے فوت ہو گئے پر رب دی کرنی تے ہمیشہ شکر گزار رہے۔ طبیعت وچ عاجزی، انکساری تے ملنساری کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں منی لال، آتش، مانک چند مانک، امولک رائے، بلکھ راج بالی تے غلام محمد دے ناں اگھڑویں نیں۔ (30) ملکہھی رام نبی پاک ﷺ دی بارگاہ وچ اپنی عرضی پیش کردے ہوئے آکھدے نیں:

نبی اللہ دے پیاریا سنی میری خدمت وچ میں عرض گزار ہوواں
دامن پٹھ لکا کے واسطہ ای در بدر نہ پیا خوار ہوواں
اکو کرماں دے مارے تے فیض کر دے نہ میں حشر دے روز خوار ہوواں
ملکہھی پردہ منہ کالے دا کج دیویں حاضر عدل والے نہ دربار ہوواں (31)

باراں ماہ پانی وچوں اک بند:

ماگھ ماریا قاسم نے جا کے تے مگے دشمنان دی پئی جان پانی
اک اک دے کلڑے ہزار کیٹے ہويا خون دریا روان پانی
بے شمار پے گئی فوج دشمنان دی ہائے شہید ہو گئی بنا جان پانی
ملکہھی گھوڑی ڈولی مہندی خواب ہو گئی رشتہ توڑیا وچوں جہان پانی (32)

ملکہھی رام سی حرنی ”عاشقاں دی موت“ وچ لکھدے نیں:

الف۔ اوس نوں وصل دی قدر کی اے، لگا جیہوں جدائی دا تیر ناہیں
اوس بادشاہ نے فتح پاؤنی کی، کامل جس دا کچھ وزیر ناہیں
نیم جان چکور دے وانگ تڑفے، جد ہے پاس اوہ منیر ناہیں
ملکھی ٹھوکر لگے جیہوں عشق والی، بھلدی یار دی اوہنوں تصویر ناہیں (33)

اونکار ناتھ گیانی:

اصل ناں پنڈت اونکار ناتھ تے تخلص گیانی کردے سی۔ آپ 1892ء نوں پنڈت تارا چند دے گھر پنڈ سدھواں ضلع جہلم وچ پیدا ہوئے۔ ایف۔ اے دا امتحان پاس کرن مگروں سنٹرل ماڈل ہائی سکول لاہور وچ ماسٹر لگ گئے فیر انٹرمیڈیٹ کالج وچ پنجابی دے پروفیسر ہو گئے۔ ایہناں بہت ساریاں کتاباں دا پنجابی منظوم ترجمہ کیتا تے شاعری وی کردے رہے۔ (34) اونکار ناتھ گیانی دے کلام دا نمونہ:

ج۔ چاننا جگ دے وچ ہويا چن رن نواں چکا دتا
ایس چن دی چاننی دیکھ دے تے دوئی چن اکاش بھلا دتا
ایس چمکدے دمکدے چندرماں نے سارے جگت نوں روشن بنا دتا
گیانی چند نوری ایسا چمکیا اے سبھ ہنیریاں نوں جس گوا دتا (35)

شام داس عاجز:

اصل ناں شام داس جد کہ تخلص عاجز کردے سن۔ آپ 1897ء نوں لالہ داس مل دے گھر جے۔ آپ دے پیو دی امرتسر وچ اچار تے مربے دی ہٹی سی جد کہ آپ دے وڈے کالی ماتا دے بھگت سن۔ جدوں آپ نوں شاعری دا شوق ہويا تے پنڈت دونی چندو لال دے شاگرد ہو گئے تے سوہنے شعر آکھن لگے۔ ایہناں دی شاعری وچ ہندی لفظاں دی وتوں ودھ اے۔ 20 ورھے دی عمر وچ لاہوری دروازے دے باہر ہون والے اک مشاعرے وچ حصہ لیا تے شعر سنائے۔ ایس مشاعرے وچ پنجابی شاعراں دا کلام سن کے بہت متاثر ہوئے تے فیر آپ وی ٹھیٹھ پنجابی وچ شعر آکھن دا ارادہ کیتا۔ آپ دا کلام سوہنا تے من کچھواں اے تے خیال دی اڈاری اچی اے۔ آپ نے ادبی، اخلاقی تے نیچرل شاعری راہیں دیس دی سیوا کیتی۔ ایہناں دی رنگین شاعری وچوں اک نمونہ ویکھو:

ڈاکو حسن دل دیویں بے خوف ہو کے، اندر ویکھدے ویکھدے دھس جاوے
قسم رب دی تدوں معلوم ہووے، دولت دل جد لے کے نس جاوے

کھوجی کوئی خفیہ ایسا ملے ناہیں، کھر کھوج جو پٹ کے دس جاوے
بلکہ آئے جیہڑا اوہو حال سن کے، عاجز توڑیاں مارے تے نس جاوے (36)

ایشرداس غالی:

اصل ناں ایشرداس تے تخلص غالی سی پر ایشرداس غالی دے ناں نال مشہور ہوئے۔
قوم دے باہمن سن۔ آپ 1898ء نوں پنڈ جاکے ضلع سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔ بعد وچ لاہور آ
گئے۔ اتھے دیال سنگھ ہائی سکول وچ پڑھدے رہے۔ 1912ء وچ ٹی سی گجراتی دی شاعری دا
مجموعہ ”جواہرات دا ڈھیر“ پڑھن مگروں آپ نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے ٹی سی گجراتی دی
شاگردی اختیار کر لئی تے چھیتی ای شعر آکھن لگ پئے۔ تعلیم مکمل کرن مگروں بیچنا تھ ہائی سکول
امرتسر وچ استاد دی حیثیت نال پڑھاندے رہے۔ آپ نے زیادہ تر مزاحیہ شاعری کیتی۔ شاعری
دی بولی سوہنی، خیال چنگے تے لفظاں دا چٹاؤ ودھیا اے۔ آپ دے شعر مزاحیہ شاعری دا سوہنا
نمونہ نیں۔ نظم ”دل“ وچ لکھدے نیں:

ہلدا اے رن وچوں سورما بے دل ہو کے، کھائے پچھاڑ اُہدا جائے جدوں ہل دل
اوس ویلے اوس کمبخت نوں ایہہ بھا سدا اے، مار کے چھپٹا جوئیں کڈھ گئی ال دل
منتر تعویذ لکھ کر یے دوا دارو، کیہ اے مجال کدی پھیر جائے مل دل
جھٹ پٹ ڈھل جاندے نرم تک موم والے، لڑن لئی چاہیدا اے پتھر دی سل دل
ہتھیں پیراں گوڈیاں تے زخم بھانویں پئے آون، خیر نہیں اوس ویلے جدوں جائے چھل دل
دل نوں توں وڈی ساری چیز جان بھائی جان، جان ناہیں ایس نوں توں نکا جیہا تل دل (37)

انت رام وحشی:

اصل ناں انت رام تے تخلص وحشی سی۔ پیو دا ناں لالہ گوراندتا مل اروڑہ تے لاہور
دے وسنیک سن۔ سکولی تعلیم ولوں ان پڑھ سی لیکن گورکھی سکھنا شروع کیتی۔ جدوں 1919-20ء
وچ کانگریس ولوں آزادی دی لہر اٹھی تے ایہناں کانگریس دے پلیٹ فارم توں انقلابی نظماں
پڑھنیاں شروع کیتیاں جیہیں پاروں دوتن وار دی قید وی کٹی۔ ایس دوران قید خانے وچ اردو تے
ہندی لکھنا پڑھنا سکھ لئی۔ لاہور مچھی منڈی وچ حکمت داکم کردے سی۔ میاں ہدایت اللہ، حافظ
بخشی تے بھائی لاہورا سنگھ دی سنگت پاروں آپ نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے شعر لکھ کے
پہلاں لاہورا سنگھ کولوں اصلاح لیندے رہے فیر بھیا رام ہوشیار پوری دی لڑی وچوں ہوئے استاد
بالک دی باقاعدہ شاگردی اختیار کر لئی۔ اوس سہے بیت بازی تے چوٹ بازی جوہن تے سی۔
ایہناں دے کلام وچ روانی تے زور اے۔ لفظ سدھے سادھے تے خیال اچے تے سوہنے نیں۔

ایہناں دیاں نظماں تے بیتاں دے کجھ مجموعے قصیاں دی شکل وچ چھپے ہوئے نیں۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں چمن لال سکھی ہونہار شاگرد نیں۔ ملکی ونڈی پچھوں چڑھدے پنجاب ول چلے گئے۔ (38) انتت رام وحشی نظم ”مزدور“ وچ مزدوراں دے جذبات دی ترجمانی کردے ہوئے آکھدے نیں:

ایہہ محل منارے دسدے نیں، سبھ طاقت میرے پسینے دی
چُونّا ہے میریاں ہڈیاں دا، چربی ہے میرے سینے دی
میرے جوڑاں دیاں اٹاں نیں، ایہہ دولت میرے خزینے دی
موجاں سرمایہ داراں نوں، نہیں ہندی قدر کینے دی
میں اپنا لہو بہانا ہاں، اوہ چڑھدے پھر دے کاراں تے
نہیں کردے قدر غریباں دی، لعنت سرمایہ داراں تے (39)

چمن لال سکھی:

چمن لال سکھی 1935ء وچ لالہ تنول بھٹناگر دے گھر پیدا ہوئے۔ لاہور بھاٹی دروازے دیاں گلیاں وچ بچپن گزریا۔ میٹرک دا امتحان پاس کرن مگروں 1945ء وچ محکمہ تعلیم وچ ملازم ہو گئے۔ شاعری دا شوق ہویا تے انتت رام وحشی دی شاگردی اختیار کر کے چھیتی ای ودھیا شعر آکھن لگ پئے۔ ملکی ونڈ مگروں چڑھدے پنجاب وچ چلے گئے۔ محبوب دے دیدار دی لئی آکھدے نیں:

دیویں دید تے ہو جائے عید ساڈی، چناں بھکھے ہاں تیرے نظاریاں دے
ڈانواں ڈول بے آسیاں وانگ ہو گئے، منتظر ہاں تیرے سہاریاں دے
آکھجہ رحم کراساں دے حال اتے، ہو کے سنیں کجھ غماں دے ماریاں دے
دکھی دن سارا غماں وچ بیٹے، راتیں کراں گلاں نال تاریاں دے (40)

پنڈت رام سرنداس:

اصل ناں تے تخلص سرنداس سی۔ آپ یکم مارچ 1895ء نوں پنڈت موہن لال دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ بی۔اے تے ایل ایل بی دا امتحان پاس کرن مگروں لاہور وچ وکالت شروع کر دتی۔ شاعری دا شوق ہویا تے اردو تے ہندی وچ کجھ شعر لکھدے رہے۔ فیر ہیر وارث شاہ پڑھن مگروں پنجابی وچ شاعری شروع کر دتی۔ ہیر وارث دے عاشق سن۔ تن واری ایس قصے نوں پڑھیا تے زبانی یاد ہو گیا۔ ایہدے بعد اوہناں بیت شاہ محمد ول دھیان دتا تے اوس نوں سودھ کے ترجمے نال چھپوایا۔ فیر پنجاب دے دیہاتی گیت اکٹھے کر کے چھاپے۔

ایس توں بعد بھگوت گیتا نوں پنجابی شاعری وچ ڈھالیا۔ مشاعریاں تے جلسیاں وچ بڑی عزت نال بلائے جاندے سن۔ ایہناں دیاں لکھتاں شرح بیت شاہ محمد، پنجاب دے گیت تے بھگوت گیتا چھپیاں ہوئیاں نیں۔ (41) بھگوت گیتا وچوں کجھ شعر ونگی دے طور تے:

ہر حالت وچ اک سم رہندے
چنگا مندا سبھ کجھ سہندے
شادی وچ خوش ہندے ناہیں
بھیڑ پوے تاں روندے ناہیں
بن موہ ممتا چت دے
تھر بدھی سوئی سدا داندے (42)

گیان چند دھون:

اصل ناں گیان چند تے لاہور دے وسنیک سن۔ بابو وزیر چند الفت دے شاگرد تے ریلوے وچ نوکری کردے سی۔ ذات دھون سی ایس لئی شاعری وچ اپنا تخلص کدی دھون، کدی گیان تے کدی گیان چند کردے سن۔ ہندو شاعراں وچ سرکڈھواں ناں سی طبیعت تے شعراں وچ روانی بڑی سی۔ ایہناں دیاں لکھتاں وچ قصہ دھرو بھگت، پرتھوی راج، قصہ گوپی چند، روپ بسنت، حقیقت رائے، جیمیل پھتا، ستیہ دان، ساوتری تے خونی بہن چھپے نیں۔ (43) قصہ گوپی چند وچوں نمونے دے طور تے اک بیت:

چ۔ چُپ کر چچیا جان وی دے، گلاں بوہتیاں پیا بنا ناہیں
رناں کسے دیاں نہیں سکیاں ایہہ، ایڈا حب تے ست جتا ناہیں
جیہناں رکھیا ایہناں نوں مار، چلی اوہناں دی وی کوئی وا ناہیں
گیان شیخ سعدی کولوں پچھ جا کے، تینوں عورتاں دی خبر کا ناہیں (44)

برکت رام یو ۱۰:

اصل ناں برکت رام تے تخلص یمن کردے سی۔ آپ 26 جنوری 1905ء نوں قلعہ سوبھا سنگھ دے نیڑے پنڈ بھٹہ ضلع سیالکوٹ وچ پنڈت لدھورام دے گھر پیدا ہوئے۔ (45) ورینکلر مڈل تیک تعلیم حاصل کرن مگروں جے وی دا امتحان پاس کیتا تے ڈسٹرکٹ بورڈ سیالکوٹ دے کئی پرائمری تے مڈل سکولاں وچ پڑھاندے رہے۔ 1934ء وچ لاہور آ گئے تے اتھے سنان دھرم ہائی سکول وچ پڑھانا شروع کر دتا تے 1946ء تیک اتھے ای رہے۔ ملکی ونڈ پچھوں ہجرت کر کے بٹالہ ضلع گورداسپور چلے گئے تے پنجابی ادب دی سیوا وچ رجھ گئے۔ اے پنجویں یا

چھیویں جماعت وچ پڑھدے سن کہ پورن بھگت، پنڈت کالیداس، سوہنی فضل شاہ تے ہیر وارث شاہ پڑھن نال شاعری دا شوق ہو یا تے یاراں باراں ورھے دی عمر وچ شعر آکھن لگ پئے۔ (46)

اردو تے پنجابی دوواں زبانان وچ شاعری کردے سن۔ اردو شاعری وچ مولانا غلام محمد پابندکولوں اصلاح لیندے رہے۔ اوس سے پنجابی شاعری دا رخ سی حرفی تے باراں ماہ ول بوہتا سی جس پاروں ایہناں وی سی حرفیاں لکھیاں۔ ایس توں اڈ رباعیاں، نظماں تے غزلاں وی لکھیاں۔ (47) برکت رام یمن دی اک رباعی ملاحظہ کرو:

روح نوں تازگی کجھ تاناں دے وچ ملدی اے
شان پر مرد نوں میداناں دے وچ ملدی اے
شانقی موت دا اک ناں ہے یمن دنیا وچ
زندگی جھکڑاں تے طوفاناں دے وچ ملدی اے (48)

برکت رام یمن دی اک غزل ملاحظہ کرو:

اوکھا اے وچھوڑا وی ملنا وی کھری مشکل
جدھر وی نظر اٹھے ہر پاسے دھری مشکل
ہر گل دی سہولت سو دے رکھی شریکاں نوں
سوچن دی مرے بارے حامی وی بھری مشکل
اوہ مل کے کدوؤں بیٹھا اوہ رل کے کدوؤں ٹریا
جس کہہ تے لئی سوکھی پر سن کے جری مشکل
دشمن وی نہ پھس جاوے زلفاں دے شکنجے وچ
اس پھاہی وچ جو پھسیا ہووے گا بری مشکل
کھچ کھچ کے لیندا اے زندگی نوں اجل تیکر
چل تر تاں گئی بیڑی منیا کہ بڑی مشکل
بھل کے وی ہوس اتے ٹھگیا نہ دلا جاویں
جڑھ چٹی ہوئی ایہدی ہندی اے ہری مشکل
دم گنویں یمن رہ گئے اوکھی اے دعا پھرنی
بس چارہ گرو جاؤ ہن چارہ گری مشکل (49)

سندر داس زر:

اصل ناں سندر داس تے تخلص زر کردے سن۔ آپ 15 اگست 1906ء نوں امرتسر وچ

لالہ بھورامل اگروال دے گھر پیدا ہوئے۔ سندر داس اے چھ مہینے دے سن کہ ایہناں دے والد امرتسر چھڈ کے لاہور آ گئے تے اتھے اندرون لوہاری گیٹ وچ مچھلی تل کے وچن دا کاروبار کیتا۔ سندر داس نے پنج جماعتاں پڑھ کے پیو نال ہتھ وڈنا شروع کر دتا تے نال نال ناولاں، رسالیاں تے انگریزی فلماں دے ذریعے اردو، ہندی، گورکھی تے انگریزی لکھنا پڑھنا سکھ لئی۔ ایہناں دی ہٹی کول استاد ہدم دی کتاباں دی دکان سی جتھے ہر ویلے شعر و شاعری تے علمی بحث ہوندی رہندی سی۔ سندر داس نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے استاد ہدم دی شاگردی اختیار کر کے چھیتی ای شعر آکھن لگ پئے۔ ایہناں دیاں لکھتاں وچوں الہے زخم، عشق دیاں چوٹاں، خونی ماں تے سندر سفے مشہور نیں۔ پنجاب دی وڈ مگروں لاہور چھڈ کے کانپور چلے گئے۔ ایہناں دے کلام وچ روانی، جوش تے پک اے۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں نظر محمد پروانہ لاہوری، گورنپن سنگھ چندن، جوگندر سنگھ ساقی، بابو لال راہی تے کلیان سنگھ گاندی دے ناں اگھڑویں نیں۔ (50) سندر داس دی اک رباعی ویکھو:

او مسجد تے مندر دے ٹھیکیدارو
آذان وی دیو آرتی وی اتارو
پر تلکو نہ تھلاں محراباں توں زر جی
ایہہ دن زندگی دے سنبھل کے گزارو (51)

مکدی گل ایہہ کہ 1947ء دی وڈ توں پہلاں لاہور دے پنجابی شعری ادب وچ جتھے ڈھیر مسلمان پنجابی شاعراں نے لازوال کردار ادا کیتا او تھے ہندو شاعراں نے وی پنجابی شعری ادب دے ودھائی اپنا حصہ پایا۔ اتلے تذکرے توں پتہ لگدا اے کہ ایس دوران شاعری دیاں مختلف صفاں وچ بہت سارا ادب تخلیق ہو یا۔ ایس دور دے سرکڈھویں ہندو شاعراں وچ کاہنا بھگت، چھو بھگت، اگرا داس، اروڑا رائے، گھسیٹا مل غمناک، پنڈت دولت رام، لالہ بانکے دیال، ملکاھی رام ملکاھی، اونکار ناتھ گیانی، شام داس عاجز، ایشر داس غالی، انتت رام وحشی، چمن لال سکھی، پنڈت رام سرنداس، گیان چند دھون، برکت رام نیمن تے سندر داس زر دے ناں شامل نیں۔

حوالے

*Research Scholar, Ph.d, Dept. of Punjabi, GCU, Lahore.

- 1.Dr. Syed Akhtar Jafari, Dastan Punjabi Zaban-o-Adab (Lahore: Idara Saqafte Islamia, 2013),169.
- 2.Rajle Haq Mahmood, Tareekh-e Adabiate Punjab (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2018),64.
- 3.Rajle Haq Mahmood,64.
4. Kanhya Lal, Tareekh-e Lahore (Lahore: Mushtaq Book Corner,2013),190.
- 5.Dr. Syed Akhtar Jafari,169.
- 6.Rajle Haq Mahmood,69.
- 7.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, Punjabi Sha Shairan da Tazkara (Lahore:Aziz Publishers,1988),127.
- 8.Mian Moula Bakhsh Kushta, Punjab de Hiray (Lahore: Suchet Kitab Ghar,2021),232.
- 9.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,127.
- 10.Abdul Ghafoor Quraishi, Punjabi Adab Di Kahani (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,1993),365.
- 11.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,180.
- 12.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,180.
- 13.Abdul Ghafoor Quraishi,365.
- 14.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,273.
- 15.Dr. Syed Akhtar Jafari,252.
- 16.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,274.
- 17.Dr. Syed Akhtar Jafari,253.
- 18.Abdul Ghafoor Quraishi,427.
- 19.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,360.
- 20.Abdul Ghafoor Quraishi,428.
- 21.Dr. Asif Riaz Qadeer, Punjabi Shairan ka Jadeed Tazkara (Islamabad:National Book Foundation,2017),218.
- 22.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,367.
- 23.Dr. Riaz Qadeer,218.

24. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 369.
25. Faqir Muhammad Faqir, Punjabi Zuban-o-Adab Ki Tareekh (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2002), 311.
26. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 370.
27. Dr. Asif Riaz Qadeer, 220.
28. Dr. Syed Akhtar Jafari, 279.
29. Faqir Muhammad Faqir, 294.
30. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 383.
31. Dr Faqir Muhammad Faqir, 295.
32. Milkhi Ram Milkhi, "Baran Mah Pani," Ilmi Adabi te Taqeeqi Mujala Punjabi Sewak 4(2018):66.
33. Milkhi Ram Milkhi, Khon da Piala Kulyate Milkhi Ram (Amritsar: Prem Singh Sachdev and Sons Publishers, seen, noon), 9.
34. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 410.
35. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 410.
36. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 427.
37. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 432.
38. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 417.
39. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 417.
40. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 418.
41. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 447.
42. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 447.
43. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 426.
44. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 426.
45. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 476.
46. Faqir Muhammad Faqir, 392.
47. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 476.
48. Faqir Muhammad Faqir, 393.
49. Dr. Akbar Ali Ghazi, Punjabi Adab di Rawait Sialkot vich (Lahore: Baba Farid Book Foundation, 2023), 173.
50. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 486.
51. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 486.